

Іван Патриляк

Доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху

ЛЮДИ «ВЕЛИКОГО РЕЙДУ»

Рецензія на: Потічний П. Й. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу / Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди». Кн. 28. — Торонто; Львів: Літопис УПА, 2014. — 158 с.

Ivan Patrylyak

People of the Great Raid

review article on the book by Potichnyy P. Y. Propagandistic raid of UPA to the Western Europe / Litopys UPA (Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army). Series «Events and people». Book 28. — Toronto; Lviv: Litopys UPA, 2014. — 158 p.

Дослідження з історії українського визвольного руху 1920—1950-х рр. упродовж останніх десятиліть переживають в Україні справжній бум. Можливість ознайомитися із творчим доробком українських та неукраїнських зарубіжних учених, доступ до потужних археографічних збірників, опублікованих у діаспорі, поступове, але постійне відкриття архівів у посткомуністичних державах дозволили українській історіографії в Україні певною мірою

«компенсувати» згаяний у попередні десятиліття час та спільно з вченими українського зарубіжжя створити єдине дослідницьке поле, в межах якого починають формуватися яскраві історіографічні школи, наукові осередки, кристалізуються перспективні студії.

Синтетичні комплексні монографії, серійні документальні видання, фотодокументальні альбоми, довідники, наукові збірники, присвячені конкретним епізодам визвольної боротьби або визначним персоналіям, — всіма цими здобутками цілком справедливо може пишатися вітчизняна та зарубіжна україністика, яка зуміла створити логічну, послідовну та достатньо повну візію історії боротьби українського народу за незалежність упродовж 20—50-х рр. минулого століття. Відтак, цілком очевидно, що сьогодні студії з історії українського визвольного руху мають відкрити новий дослідницький етап, щораз сильніше занурюючись у глибини мікроісторії, ставлячи в центр своїх наукових пошуків людину. Ким були звичайні підпільники та повстанці, яким був їхній вік, освіта, соціальне походження, сімейний стан? Якою була мотивація їхньої участі в боротьбі за незалежність свого народу? Як і де вони здобували вміння та навички підпільної і збройної боротьби? Коли і чим хворіли, як лікувалися? Що їли і як облаштовували свій побут? Ці питання, очевидно, видавалися самозрозумілими для учасників і свідків подій, для людей, які вийшли з того героїчного покоління. Сьогоднішньому ж читачеві чи взагалі молодій людині часто може здаватися, що в повстанській боротьбі були тільки романтика переможних боїв і подвигів та патетика гасел. «Поза кадром» більшості новітніх досліджень лишаються важкі (на межі чи поза межею виживання) будні, надлюдські психічні й фізичні навантаження, страждання від недуг і ран, біль від втрати бойових друзів і розлуки з рідними, гіркота від поразок і зрад. Аби висвітлити всі окреслені вище аспекти повсякденного життя повстанця чи підпільника, важливо розпочати зі встановлення підставових фактів, які дозволять відповісти на запитання: хто були ті люди? Зробити це можливо лише завдяки сумлінному аналізу тих нечисленних статистичних джерел, що дозволяють нам побачити певний соціальний зріз, із незначних елементів скласти загальну мозаїку, портрет рядового учасника визвольної боротьби.

З приємністю хочеться відзначити, що одним із піонерів у царині антропологічних досліджень українського визвольного руху став його ветеран і активний дослідник історії Організації Українських Націоналістів, Української Повстанської Армії та Української Головної Визвольної Ради Петро Потічний. Працюючи упродовж десятиліть з найрізноманітнішими джерелами, автор рецензованої книги накопичив багатючий евристичний та аналітичний досвід, який дозволив підготувати надзвичайно цікаву та корисну для історіографії наукову розвідку, присвячену пропагандивному рейдові відділів УПА на Захід, а точніше — людям, «пересічним» учасникам подій, що на своїх плечах винесли всі ті випробування, якими супроводжувався «великий рейд».

Перші два розділи рецензованої праці (««Великий рейд» УПА в числах» та «Місія УПА закордоном») ознайомлюють читача зі станом наукової розробки теми, метою і завданнями дослідження (С. 7—8), а одночасно демонструють загальне тло, на якому відбувалося організаційне оформлення повстанських структур за кордоном після завершення рейду (С. 8—12). Безперечно, базовим розділом у рецензованій праці є третій розділ — «Реєстраційні списки» (С. 13—60), який формує уявлення читача про той статистичний матеріал, з яким працює дослідник. Автор рецензованої книги спершу докладно характеризує всі наявні в архівах списки українських вояків-повстанців, що прибули до Німеччини та Австрії впродовж 1947—1950 рр., вказує на їхні особливості, авторство, мету і час складення, інформативну цінність, визначає два найбільш достовірні з них — т. зв. список «А» і список «Б», а також вказує на додаткові списки, які залучені до статистичного аналізу (С. 13—15).

Шляхом верифікації даних, вміщених у всіх наявних списках, а також завдяки залученню інформації з інших джерел П. Й. Потічний зумів укласти зведений список, який розмістив у двох таблицях (С. 16—60). Таблиця I (С. 16—37) подає псевда учасників рейду, колишні і справжні прізвища та імена, дати й місця (або регіони) народження. Таблиця II додає до інформації з Таблиці I відомості про відділ або частину, до якої належав повстанець; його військовий ступінь; функцію; дані про підвищення ступеня; військову освіту (для окремих старшин та підстаршин) і загальну освіту для майже всіх, хто потрапив у списки.

Створення П. Й. Потічним зведеного списку повстанців, які брали участь в рейдах на Захід, дозволило досліднику окремо проаналізувати цілу низку інформації, яка стосувалася включених до списку осіб. Зокрема, вивчаючи дані про терени, з яких до американської зони окупації в Європі приходили упівці, дослідник сформував узагальнену статистику: із Холмщини прийшло 28 осіб (здебільшого учасники підпілля); із Ярославщини та Любачівщини — 50 осіб (29 повстанців і 21 підпільник); з Перемищини — 79 осіб (68 вояків УПА та 11 членів ОУН); з Лемківщини — 127 (82 підпільники і 45 повстанців) (С. 60—61).

Окрема таблиця, складена автором рецензованої праці, демонструє функції, які в УПА чи мережі ОУН виконували прибулі на Захід члени рейдуючих відділів (С. 61). З неї чітко видно, що більшість учасників рейдів були стрільцями або підстаршинами, що доценту руйнує залишки виплеканих у радянські часи міфів про те, що на Захід виходили керівники та найбільш «запеклі бандити», «кадрові націоналісти» тощо.

Дещо вищим від загального був освітній ценз учасників підпілля ОУН та УПА, які вишли до Німеччини та Австрії. Із відповідної таблиці («Освіта Рейдуючої Частини УПА»), вміщеної на 62-й сторінці рецензованої книги, випливає, що серед рейдовиків зовсім не було неписьменних чи малограмотних людей (в окремих списках повстанців і советських партизанів такі особи наявні, наприклад, за статистикою повстанців Групи «Богун» на початку 1944 р. близько 2% були малограмотних або неписьменних; а статистика червоних партизанів в Україні вказує на наявність у їхніх лавах 2,9% неписьменних бійців). Цілком логічно, що абсолютна більшість облікованих повстанців мали за плечима народну (72,6%) або середню школу (14,2%). Але при цьому варто наголосити на тому, що понад 13% осіб закінчили гімназії, середні професійні або вищі навчальні заклади, були студентами (серед повстанців південно-західної Волині, наприклад, таких було 3,5%, а серед большевицьких партизанів, що оперували в Україні, — 4,5%). Тобто повстанці й підпільники із Закерзоння, які вийшли рейдом на Захід у 1947—1950 рр., загалом були більш освічені від своїх колег з окремих регіонів Західної України та від червоних партизанів.

Цікаву картину подають акумульовані дослідником дані, що стосуються військового вишколу, віку і стану здоров'я учасників

рейдуючих відділів. Скажімо, понад половина стрілецького складу отримала свій військовий досвід і підготовку винятково в лавах УПА (такі дані цілком відповідають наявній статистиці щодо повстанських відділів у різних регіонах України). Аналогічно, понад 80% підстаршин проходили свій вишкіл в УПА (43 із 53 облікованих), як і 50% старшин (четверо із восьми облікованих) отримали свої військові знання винятково у відповідних упівських школах (С. 63).

Варто наголосити на тому, що повстанці, які подолали труднощі великого рейду і дійшли на захід, були, як правило, доволі молодими людьми. Вік 83,7% (190 осіб) з них коливався у проміжку 19—27 років (С. 64). Аналогічні статистичні дані щодо повстанців-рейдовиків, які потрапили в полон у Чехословаччині, вказують, що серед них понад 81% був у віці 19—27 років (С. 98). Підкреслимо, що відповідні показники щодо Групи «Богун» на початку 1944 р. складали трохи більше 60% від облікованого особового складу, а в червоних партизанів, які воювали на території України в роки гітлерівської окупації, відсоток молоді 19—27 років був заледве трохи більше половини. Можливо, що однією з причин наявності такого великого числа молоді серед повстанців, які відійшли в похід на Захід, можна пояснити складнощами рейду, вирушити в який могли лише фізично найбільш витривалі і спритні молоді вояки.

На 65-й сторінці книги П. Й. Потічного подано доволі унікальні статистичні дані про здоров'я учасників «великого рейду». На жаль, історики мають у своєму розпорядженні обмаль подібної інформації, тому актуалізація будь-якого її фрагменту є надзвичайно важливою науковою подією. Навіть побіжний аналіз даних, наведених автором рецензованої праці, вказує на те, що абсолютна більшість хвороб була «професійною», тобто набутою в ході збройної боротьби й складних умовах підпільного життя. Йдеться про ревматизм, хвороби зубів, сухоти, запалення легенів і ніг, серцево-судинні захворювання та хвороби шлунково-кишкового тракту.

Важливою та корисною для дослідників є інформація, зібрана автором книги на 65—73 сторінках. Тут дослідник аналізує всі основні заходи, здійснені для звільнення інтернованих упівців та підпільників, їхнє переміщення до ДР-таборів, участь у табір-

ному житті, підвищення військових ступенів тощо. Статистичні дані щодо вказаних питань можуть бути надзвичайно важливим джерелом для евентуального узагальнюючого наукового нарису, присвяченого долі учасників українського визвольного руху в еміграції.

Проте менше половини вояків УПА та підпільників ОУН, які відправлялися в рейди на Захід, досягли кінцевої точки руху. Більшість з них полягли (48 осіб) або були полонені (268 осіб) на території тодішньої Чехословаччини і згодом, майже всі без винятку, були передані до комуністичної Польщі. Саме цим людям (йдеться про 316 вояків) присвячено велику частину книги (від 73 до 107 сторінки).

Велика зведена таблиця (С. 74—93) інформує читачів про псевда, імена, дату і місце народження, місце і дату полону, загибелі, ув'язнення українських повстанців. Аналіз втрат, здійснений П. Й. Потічним, вказує на те, що найбільше полонених і вбитих було з відділів «Бурлаки», «Громенка» і «Бродича» (11 убитих і 65 полонених; 11 убитих і 57 полонених; 3 убитих і 34 полонених відповідно) (С. 94). Таку високу кількість втрат, на нашу думку, слід пояснювати тим, що саме ці відділи вирушали в рейд у найбільшому кількісному складі (а відділи «Громенка» та «Бурлаки» ще й ідентичними маршрутами), що робило їх найбільш вразливими під час переслідування з боку чехословацьких військ.

Надзвичайно важливим у контексті розвінчання історичних міфів та стереотипів є зібрана автором рецензованої праці статистика щодо місцевості народження полонених у Чехословаччині повстанців (С. 106—107). Із підсумкової таблиці (С. 107) чітко видно, що абсолютна більшість з них (дві третини) були уродженцями Закерзоння, а не «зайдами», до яких місцеве населення не мало жодного стосунку.

Пізнавальним є заключний розділ рецензованої праці, який узагальнює статистичні дані про маршрути, якими рухалися рейдуючі відділи і групи та місцевості, де потрапляли до неволі або гинули повстанці й підпільники (С. 108—119). З вміщеної автором книги таблиці випливає, що найбільш «нещасливими» для рейдуючих були місцевості Сучани (16 полонених), Мала Фатра (14 полонених), Недаконіце (10 полонених), Малужіна (2 полонених і 6 убитих), Гуменски Рокитов (7 полонених).

Наприкінці, у «Коротких висновках» (С. 120), дослідник подає дуже стислий, але надзвичайно влучний та об'єктивний аналіз прорахунків і здобутків українського визвольного руху за час рейдів підрозділів УПА та членів мережі ОУН із Закарпаття у західному напрямку. Він цілком відверто вказує на помилки, яких припустилися командири рейдуючих підрозділів, що призвело до великих втрат серед особового складу. Але при цьому автор наголошує на велетенській політичній перемозі, якою стала поява озброєних українських борців за залізною завісою, що руйнувала в Західному світі міфпро неможливість тривалого збройного опору тоталітарній комуністичній імперії.

Завершуючи експертну оцінку праці Петра Потічного, слід наголосити на тому, що це дослідження має всі шанси стати каталізатором для появи в українській історіографії серйозних праць з історичної антропології, які стосуватимуться визвольних змагань 1920—1950-х рр.